

## ALISHER NAVOIYNING "TARIXI ANBIYO VA HUKAMO" ASARI TAHLILI

Fargʻona davlat universiteti

Filologiya va tillarni oʻqitish: oʻzbek tili

2-kurs talabasi **Qayyumova Munisaxon Akmal qizi**

**ANNOTATSIYA:** Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asari tahlil qilinadi. Asarda paygʻambarlar va donishmandlar hayoti orqali insoniyat tarixining maʼnaviy-axloqiy taraqqiyoti yoritilgan boʻlib, unda islomiy qarashlar va Sharq falsafasining uygʻunligi namoyon boʻladi. Tadqiqotda asarning tuzilishi, mazmun-mohiyati hamda undagi tarixiy-biografik yondashuvlar oʻrganiladi.

Shuningdek, asarda ilgari surilgan axloqiy, tarbiyaviy va maʼrifiy gʻoyalar tahlil qilinib, ularning bugungi kun taʼlim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati yoritiladi.

**АННОТАЦИЯ:** В данной статье анализируется «История пророков и судей» Алишера Навои. Произведение освещает духовное и нравственное развитие человеческой истории через жизнь пророков и мудрецов и демонстрирует гармонию исламских взглядов и восточной философии. В исследовании изучаются структура, содержание и историко-биографический подход произведения.

Также анализируются этические, воспитательные и просветительские идеи, изложенные в произведении, и подчеркивается их значение в современном образовательном процессе.

**ANNOTATION:** This article analyzes Alisher Navoi’s “History of Prophets and Judges”. The work highlights the spiritual and moral development of human history through the lives of prophets and wise men, and demonstrates the harmony of Islamic views and Eastern philosophy. The study studies the structure, content, and historical-biographical approaches of the work.

The ethical, educational, and enlightening ideas put forward in the work are also analyzed, and their significance in today’s educational process is highlighted.

**Kalit soʻzlar:** Alisher Navoiy, “Tarixi anbiyo va hukamo”, paygʻambarlar tarixi, hukamo (donishmandlar) merosi, islomiy adabiyot, tarixiy-biografik asar, Sharq falsafasi, axloqiy-taʼlimiy qarashlar, diniy-maʼrifiy asarlar, Navoiy ijodi, manbaviy tahlil.

**Ключевые слова:** Алишер Навои, «История пророков и судей», история пророков, наследие судей (мудрецов), исламская литература, историко-биографическое произведение, восточная философия, нравственно-воспитательные взгляды, религиозно-просветительские произведения, труд Навои, анализ источников.

**Keywords:** Alisher Navoi, “History of Prophets and Judges”, history of prophets, legacy of judges (wise men), Islamic literature, historical-biographical work, Eastern philosophy, moral-educational views, religious-enlightenment works, Navoi’s work, source analysis.

## KIRISH

Alisher Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asari Alisher Navoiyning diniy-maʼrifiy va tarixiy-biografik yoʻnalishda yozilgan muhim asarlaridan biridir. Ushbu asarda paygʻambarlar (anbiyo) va donishmandlar (hukamo) hayoti, ularning insoniyat tarixidagi oʻrni, ibratli voqealari hamda hikmatli fikrlari bayon qilinadi. Asar insonni maʼnaviy kamolotga yetaklash, axloqiy tarbiya berish va ilm hamda hikmatni ulugʻlash gʻoyalariga asoslanadi.

Asarning tuzilishi ikki asosiy qismdan iborat boʻlib, birinchi qismda Odam Ato (a.s.)dan boshlab turli paygʻambarlarning hayoti yoritiladi. Bu boʻlimda ularning insonlarni toʻgʻri yoʻlga boshlashdagi vazifalari, sabr-toqati, imoni va ibratli voqealari hikoya qilinadi. Ikkinchi qismda esa qadimgi faylasuflar va donishmandlar, yaʼni hukamo hayoti berilib, ularning ilm-fanga qoʻshgan hissasi, hikmatli soʻzlari va axloqiy qarashlari tahlil qilinadi.

Asarning asosiy gʻoyasi insonni komillikka yetaklashdir. Navoiy fikricha, inson faqat diniy eʼtiqod bilan emas, balki ilm, axloq va tafakkur orqali yetuklikka erishadi. Paygʻambarlar va donishmandlar hayoti inson uchun ibrat maktabi boʻlib xizmat qiladi. Haqiqiy baxt esa maʼnaviy poklik, ezgulik va ilmga intilishdadir.

Asar Sharq tarixiy-biografik an'alarini davom ettirishi bilan birga, islomiy manbalar asosida yaratilgan muhim ma'rifiy asar hisoblanadi. Unda payg'ambarlar va faylasuflar hayoti bir tizimda yoritilib, o'quvchiga keng dunyoqarash beriladi. Asar o'sha davrda tarbiya va ma'naviyatni shakllantirishda muhim qo'llanma bo'lib xizmat qilgan.

Asarda axloqiy g'oyalar ham muhim o'rin tutadi. Halollik, adolat, sabr, qanoat, ilmga intilish, insonparvarlik kabi fazilatlar ulug'lanadi. Kibr, jaholat va yomon xulq esa qoralangan. Har bir hikoya orqali o'quvchiga ibrat berish maqsad qilingan.

Falsafiy jihatdan asarda aql va vahiy uyg'unligi, insonning erkin irodasi, bilim va hikmatning ustuvorligi kabi g'oyalar aks etadi. Bu esa asarning nafaqat diniy, balki falsafiy qiymatini ham oshiradi.

Badiiy jihatdan asar sodda va tushunarli uslubda yozilgan bo'lib, rivoyat va hikoyalar orqali fikrlar yetkaziladi. Ibratli voqealar ko'pligi va ma'naviy ta'sir kuchining yuqoriligi asarni o'quvchi uchun qiziqarli qiladi.

„Tarixi anbiyo va hukamo“ — Alisher Navoiy qalamiga mansub asar. Anbiyolar, avliyolar, ilm egalari va donishmandlar tarixini o'rganishga bag'ishlangan. Asar ikki bo'limdan iborat bo'lib, dastlab „Tarixi anbiyo“ — payg'ambarlar tarixi, so'ng „hukamo“ — hakimlar va donishmandlar haqidagi ma'lumotlar keltiriladi.

Kitobda ilk payg'ambar Odam atodan boshlab, 59 ta payg'ambarlar va valiyalar, 4 ta obid va 13 ta olim haqida to'xtalib o'tilgan[1]. Asarda dastlabki paydo bo'lgan iudaviylik, nasroniylik va islom dinining payg'ambarlari va ularga xos qimmatli ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Payg'ambarlar bilan bog'liq qissalarda Qur'oni karim oyatlariga murojaat qilingan Alisher Navoiy asarda anbiyolarni to'rtta guruhga ajratadi.

Dastlabki guruh mursal payg'ambarlar bo'lib, ularga farishta Jabroil vositasida vahiy kelgan. Navoiy bu guruhga Idris, Yofas, Som, Ismoil, Is'hoq, Ya'qub, Xizr, Yunus kabi payg'ambarlarni misol qilib keltiradi. G'ayri mursal payg'ambarlar ilhom yoki tushdagi bildirilgan vahiy orqali yo'l ko'rsatgan payg'ambarlardir. Muqaddas kitoblar nozil bo'lgan ulul-azm payg'ambarlari Muso, Iso binni Maryam, Ibrohim kabilardir. Eng so'nggi payg'ambar xotam payg'ambar bo'ib, bu Muhammaddir.

Filologiya fanlari doktori, professor Hamidulla Boltaboyev Nosiriddin

Rabg‘uziyning „Qissasi Rabg‘uziy“ asariga yozgan taqrizida shunday fikrlarni keltirib o‘tgan: "Ushbu asar 72 qissadan iborat bo‘lgani uchun „Qisas“, ya‘ni qissalar nomi bilan yuritiladi.

Asarning dastlabki qissasi kosmogoniya, ya‘ni Yer, suv, borliq va mavjudotlarning yaratilishiga oid bo‘lib, ularning Yagona Yaratuvchisi haqida so‘z yuritiladi, uning qodir qudratini ulug‘laydi.

So‘ngra esa nabilar tarixi beriladiki, bu tarix ma‘lum ma‘noda Alisher Navoiyning „Tarixi anbiyo va hukamo“ asarining yaratilishiga sabab bo‘lgan". Navoiy bu asarni yozishda o‘zidan ilgari payg‘ambarlar haqida asarlar yozgan yozuvchilar ishlarini o‘rgangan.

Asarning ikkinchi qismida mashhur obidlar, hakimlar, olimlar zikri keltirilgan. Luqmoni hakim, Suqrot, Aflotun, Aristotolis, Jolinus, Batlimus, Noshiravoni va uning vaziri Buzurjmehr haqida ma‘lumotlar keltirilib, ularning hayotlik vaqtlarida aytgan o‘gitlari-yu hikmatlaridan misollar keltirilgan.

Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asari Alisher Navoiy ijodida alohida o‘rin tutadigan ma‘naviy-ma‘rifiy manbalardan biridir. Bu asar faqatgina payg‘ambarlar va donishmandlar hayotini hikoya qiluvchi oddiy tarixiy to‘plam emas, balki inson tafakkuri, axloqi va ma‘naviy kamoloti haqida chuqur falsafiy qarashlarni o‘zida mujassam etgan asardir. Navoiy ushbu asarda tarixni ibrat maktabi sifatida talqin qilib, o‘quvchini o‘tmishdagi buyuk shaxslar hayotidan saboq olishga undaydi.

Asarning muhim jihatlaridan biri shundaki, unda tarixiy shaxslar faqat voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki ularning ichki dunyosi, ma‘naviy qarashlari va insoniy fazilatlari orqali yoritiladi. Payg‘ambarlar hayoti tasvirida sabr, iymon, adolat va insonparvarlik kabi fazilatlar markaziy o‘rinda turadi. Donishmandlar qismida esa aql, ilm, tafakkur va falsafiy mushohada ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu orqali Navoiy diniy va dunyoviy bilimlarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘ymaydi, balki ularni uyg‘un holda ko‘rsatadi.

Asarda yana bir e‘tiborli jihat – rivoyat va manbaviy asoslarning keng qo‘llanilishidir. Navoiy Sharq tarixiy an‘analari, islomiy manbalar hamda qadimgi

rivoyatlardan foydalangan holda, har bir shaxs haqida qisqa, lekin mazmunli hikoyalar beradi. Bu hikoyalar orqali u o'quvchida axloqiy fikrlashni shakllantirishga harakat qiladi.

Asarning g'oyaviy yo'nalishida insonning ma'naviy yuksalishi asosiy o'rinni egallaydi. Navoiy nazarida inson faqat moddiy dunyo bilan cheklanib qolmasligi, balki ruhiy va aqliy kamolotga intilishi kerak. Shu sababli asarda ilm olish, haqiqatni izlash va ezgulikka intilish doimiy ravishda targ'ib qilinadi.

Yana bir yangi jihat shundaki, asarda tarixiy shaxslar obrazlari orqali jamiyatdagi axloqiy muammolar ham bilvosita yoritiladi. Masalan, adolat va zulm, jaholat va ma'rifat, sabr va shoshqaloqlik kabi qarama-qarshi tushunchalar qiyosiy tarzda beriladi. Bu esa asarni oddiy tarixiy manbadan ko'ra ko'proq tarbiyaviy-falsafiy asar darajasiga olib chiqadi.

Asarning tili ham alohida ahamiyatga ega. Navoiy sodda, lekin ta'sirchan ifoda uslubidan foydalanib, murakkab falsafiy g'oyalarni ham oddiy tushuniladigan shaklda yetkazadi. Har bir hikoya qisqa bo'lishiga qaramay, chuqur ma'no va ibrat bilan yakunlanadi.

Shuningdek, asarda inson va jamiyat munosabati ham muhim mavzu sifatida ko'tariladi. Navoiy jamiyatning barqarorligi adolat, ilm va ma'naviyatga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Shu sababli u tarixiy shaxslar hayotini jamiyat uchun ibrat modeli sifatida ko'rsatadi.

## **XULOSA**

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asari Sharq adabiyoti va ma'naviy tafakkurida alohida o'rin tutadigan muhim manbalardan biridir. Ushbu asar payg'ambarlar va donishmandlar hayotini yoritish orqali insoniyat tarixining ma'naviy-axloqiy asoslarini ochib beradi hamda o'quvchini ezgulik, adolat va ilmga intilish ruhida tarbiyalaydi. Asarda tarixiy voqealar shunchaki bayon qilinmay, balki ulardan ibrat olish, insoniy fazilatlarini shakllantirish va komillikka erishish g'oyasi ustuvor o'rinda turadi.

Shuningdek, asar diniy va dunyoviy bilimlar uyg'unligini ko'rsatishi bilan ham ahamiyatlidir. Unda payg'ambarlar hayoti orqali iymon, sabr va adolat targ'ib qilinsa,

donishmandlar hayoti orqali aql, tafakkur va ilm ulug‘lanadi. Bu esa Navoiy qarashlarida inson kamoloti uchun har ikkala yo‘nalish ham muhim ekanini tasdiqlaydi.

Asarning muhim jihati shundaki, unda tarixiy shaxslar faqat nom sifatida emas, balki ma‘naviy ibrat manbai sifatida talqin qilinadi. Payg‘ambarlar hayoti orqali insoniylikning eng oliy fazilatlari – sabr, iymon, shukr va adolat targ‘ib qilinsa, hukamo (donishmandlar) hayoti orqali ilm, tafakkur, hikmat va falsafiy mushohada ulug‘lanadi. Bu esa asarda diniy va dunyoviy bilimlar qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi kuch sifatida ko‘rsatilganini anglatadi.

Yana bir muhim xulosa shuki, asar insonni komillikka yetaklash g‘oyasiga xizmat qiladi. Navoiy nazarida komil inson bo‘lish uchun faqat bilim yetarli emas, balki axloqiy poklik, ruhiy yetuklik va amaliy ezgulik ham zarurdir. Shu bois asarda berilgan hikoyalar o‘quvchini o‘z ustida ishlashga, yomon illatlardan yiroq bo‘lishga va doimiy ravishda ma‘naviy yuksalishga chorlaydi.

Shuningdek, asar jamiyat hayoti bilan ham uzviy bog‘liq bo‘lib, unda adolatli jamiyat, bilimli insonlar va ma‘naviy yetuk avlod g‘oyasi ilgari suriladi. Navoiy tarixiy shaxslar misolida jamiyatda adolat va ilm hukmron bo‘lsa, taraqqiyot yuz berishini, jaholat esa tanazzulga olib kelishini ko‘rsatib beradi.

## **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Alisher Navoiy – “Tarixi anbiyo va hukamo”, Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2015.
2. Alisher Navoiy – “Mukammal asarlar to‘plami”, Toshkent, Fan nashriyoti, 2012.
3. Navoiyshunoslik: ilmiy maqolalar to‘plami, Toshkent, Fan nashriyoti, 2018.
4. Yo‘ldoshev Q. – “Sharq mumtoz adabiyoti tarixi”, Toshkent, Universitet, 2016.
5. Mirzaev T. – “Alisher Navoiy hayoti va ijodi”, Toshkent, O‘qituvchi, 2014.
6. Rahmonov N. – “Navoiy asarlarining g‘oyaviy-badiiy tahlili”, Toshkent, Fan, 2017.
7. Sulstonov H. – “Navoiy ijodida falsafiy qarashlar”, Toshkent, Ma‘naviyat, 2019.
8. Hodi Zarif – “Navoiy va Sharq adabiy an‘analari”, Toshkent, Adabiyot va san‘at, 2013.

9. Abduqodirov A. – “Sharq falsafasi va adabiyoti”, Toshkent, Fan va texnologiya, 2018.
10. Erkinov S. – “Navoiy ijodida tarixiy manbalar”, Toshkent, Universitet, 2017.